

УДК 343.9:343.226

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.23>

Толкач Анжеліка Миколаївна,

старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0001-6776-1187

Мишаста Катерина Борисівна,

здобувачка 1 курсу рівня магістратури

Національного університету «Чернігівська політехніка»

ЛАТЕНТНІСТЬ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

THE LATENCY OF DOMESTIC VIOLENCE

У статті проведено аналіз проблеми латентності домашнього насильства. Насильство в сім'ї є однією з найгостріших проблем сучасності, яка має глибоке коріння і латентний характер, не має вікових, соціальних та державних кордонів.

Розглянуті та проаналізовані поняття «латентність» та «домашнє насильство», наведені наукові погляди дослідників стосовно цих понять. Автори звернули увагу на зміни, які були внесені до Кримінального кодексу України у 2019 р., а саме, набула чинності стаття 126¹ «Домашнє насильство». Розкриті види та особливості насильства, що можуть проявлятися в сім'ї, а саме фізичне, психічне, сексуальне та економічне. Визначені та розкриті причини, які сприяють замовчуванню домашнього насильства. До цих причин відносять внутрішні та зовнішні фактори. Окреслені об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності.

У своїй роботі автори також аналізують статистику вчинення домашнього насильства за останні роки. Проаналізовано законодавче підґрунтя досліджуваного питання. Визначено, що за вчинення домашнього насильства передбачена санкція відповідно до Кримінального кодексу України. Запропоновано напрямки профілактики латентності домашньої злочинності. Головними причинами домашнього насильства є складний економічний стан родини та слабкість системи соціального контролю над сімейними відносинами. Важливим у боротьбі з цим негативним явищем є створення сайту гарячої лінії для запобігання домашньому насильству за номером 1547. В статті зроблено висновок про те, що проблема насильства в сім'ї не втрачає своєї актуальності і визнається як одна з найбільш гострих соціальних проблем українського суспільства.

Ключові слова: латентність, жертва, домашнє насильство, економічне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, сексуальне насильство, профілактика.

The article analyzes the problem of latency of domestic violence. Violence in the family is one of the most acute problems of our time, which has deep root and latent character; has no age, social and state boundaries.

The concepts of «latency» and «domestic violence» are considered and analyzed, and the scientific views of researchers regarding these concepts are presented. The authors payed attention to the changes, which were presented in the Criminal Code of Ukraine in 2019, specifically the article 126¹ “Domestic violence” came into force.

The types and features of violence that can manifest in the family, namely physical, mental, sexual and economic, are revealed. The reasons that contribute to the silence of domestic violence have been identified and revealed. These reasons include internal and external factors. Indicated objective and subjective factors that predetermine the existence of a latent crime.

In their work, the authors also analyze the statistics of domestic violence in recent years. The legal basis of the researched issue is analyzed. It was determined that domestic violence is sanctioned in accordance with the Criminal Code of Ukraine. Directions for the prevention of the latency of domestic crime are proposed.

The main causes of domestic violence are the difficult economic condition of the family and the weakness of the system of social control over family relations. Important in the fight against this negative phenomenon is the creation of a hotline website for the prevention of domestic violence at the number 1547.

The article concludes that the problem of family violence does not lose its relevance and is recognized as one of the most acute social problems of Ukrainian society.

Key words: latency, victim, domestic violence, types of domestic violence, economic violence, physical violence, mental violence, sexual violence, causes of domestic violence, prevention.

Постановка проблеми. Велика кількість кримінальних правопорушень, в тому числі стосовно насильства залишаються за межами офіційного статистичного обліку. Це складна та актуальна проблема не лише для України, а й для інших країн світу.

Насильство для суспільства є гострою проблемою, яка призводить до трагічних наслідків, що виражаються як у фізичному аспекті (травмах, каліцтвах, захворюваннях), так і у стресових психологічних станах (депресія, втрата бажання жити, відраза до себе та ін).

Нарешті, з 01.11.2022 р. в Україні набрала чинності Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, яка визначила «домашнє насильство як всі процеси фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами...» [1].

Домашнє насильство – світова проблема, яка розширює свою географію і потребує уваги світової спільноти. Найчастіше успіх вирішення ситуації домашнього насильства над особою залежить від неї самої, а точніше від її готовності розповісти про свою проблему спеціальним службам або родичам. Проте відсоток людей, які можуть звернутися зі своєю проблемою до родичів, малий, а до спеціальних служб – ще менший. Звідси приходить розуміння, що успішному вирішенню питань пов'язаних з домашнім насильством заважає латентність. Латентність домашнього насильства обумовлена чималою кількістю факторів: це не лише страх жертви зізнатися у своїй проблемі, але й закритість обговорення проблеми у суспільстві, оскільки її вважають виключно сімейною, що передбачає заборону на втручання у сімейні справи, як результат – боротися з нею досить складно та проблематично.

Латентність домашнього насильства приводить до замовчування такого виду кримінальних правопорушень і знецінення даної проблеми, порушення психічного здоров'я постраждалих (особливо дітей), деформації особистості жертви. Відсутність адекватної реакції на домашнє насильство спричиняє моральний крах сім'ї, а це означає відмову від створення цивілізованого суспільства. Домашнє насильство – це в ніякому разі особиста справа кожної сім'ї, тому що його безкарність породжує розвиток злочинності в цілому.

Аналіз останніх статей і публікацій. У нашій країні проблемі домашнього насильства стали приділяти особливу увагу досить недавно. Про-

блемам домашнього насильства присвячені наукові розвідки таких українських дослідників як: Є.С. Бурштика, О.М. Гуміна, О.М. Джужи, С.С. Косенко, Ю.В. Реня, В.Ф. Оболенцева, М.Ю. Самченка, О.В. Харитонова та інші. Наявність значних наукових доробків у цій сфері не зменшує актуальності подальших досліджень змісту даної категорії в сучасних соціально-політичних умовах.

Метою статті є дослідити поняття та причини домашнього насильства, що характеризуються високою латентністю та запропонувати напрямки профілактики даних кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. В основі терміну «латентна злочинність», лежить слово «латентність» яке походить від латинського слова «latens», що в перекладі означає як «прихований», «невидимий» [2, с. 453].

У кримінологічній літературі тривають дискусії стосовно тлумачення поняття латентної злочинності. Наприклад, Ю. В. Рень під латентною злочинністю розуміє: «Сукупність скритих злочинних діянь, що скоєні на частині території у певний проміжок часу, не врахованих, не зареєстрованих в установленому порядку, які реально були скоєні, але не стали відомі органам кримінального правосуддя і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці» [3, с. 45].

В.Ф. Оболенцев ґрунтовно дослідив та проаналізував латентну злочинність і зробив висновок, що під цим поняттям слід розуміти сукупність фактично вчинених, але невиявлених або таких, що внаслідок певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відбиття в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності [4, с. 12].

Натомість О.М. Джужа наголошує на тому, що: «Латентна злочинність – це невиявлені або незареєстровані кримінальні правопорушення, які не відображенні в офіційній статистичній звітності» [5, с. 219]. На нашу думку, найбільш вдалим і логічним є визначення О.М. Джужи.

Таким чином, констатуємо, що більшість науковців єдині в тому, що до латентної злочинності слід віднести ті кримінальні правопорушення, які були вчинені, але не стали відомі правоохоронним органам, або стали їм відомі, але були приховані від реєстрації.

Роками в Україні тема насильства у сім'ї не те що приховувалася – про неї говорили, але не вирішували. Тривалий час це питання фактично зоставалося у компетенції самої сім'ї. І, якщо в родині

виявлявся нападник, то жертви найчастіше зостається із цією проблемою наодинці.

У січні 2019 р. набули чинності зміни внесені до Кримінального кодексу України (далі – КК України), а саме доповнення його статтею 126-¹ «Домашнє насильство». Таким чином, держава взяла на себе зобов'язання розслідувати кримінальні правопорушення пов'язані із домашнім насильством та захищати права потерпілих.

У статті 126-¹ КК України домашнє насильство – це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [6].

Крім того, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство – це діяння (дія або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [7].

З офіційного розуміння визначення «домашнє насильство» виокремимо такі його види: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Розглянемо більш детально кожен із видів. Фізичне насильство має на увазі дії або, навпаки, відсутність певних дій, що призводять, або можуть призвести до втрати здоров'я (до смерті), примушування до вживання наркотичних/токсичних речовин, що здійснюються під натиском, із застосуванням фізичної сили, шантажу, заподіяння сильного болю. Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [7].

Можливе використання зброї, різних речовин: сльозогінний газ, кислоти, острі, пісок, сіль, наркотичні речовини, від яких насильник отримує емоційне задоволення. Саме цей вид вважається найпоширенішим серед усіх чотирьох.

Наступним видом є сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [7].

Під поняттям «сексуальне насильство», що визначене в зазначеному Законі України, мається на увазі примушування до небажаних статевих стосунків, змушення до статевих актів з іншою людиною, примус до збочених форм сексу, звалтування, сексуальне рабство, примусове оголення, небажані сексуальні дотики та інші дії сексуального характеру. Що стосується сексуального насильства, то під цією формою домашнього насильства С.С. Косенко розуміє протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно дитини, яка є членом цієї сім'ї [8, с. 165].

Від двох попередніх видів відрізняється психологічне насильство – це «форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи» [7].

Наприклад, коли батьки вдома систематично ображають, критикують вчинки своїх дітей, принижують їх гідність, прививають почуття меншовартності, контролюють коло спілкування, ігнорують позицію, бажання дітей. І останнім видом є економічне насильство – «форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону

навчатися та інші правопорушення економічного характеру» [7].

На думку О.В. Харитонової, «економічне насильство може проявлятися у відмові в утриманні дітей, непрацездатних членів сім'ї, приховуванні доходів, витраті сімейних грошей із самостійним прийняттям більшості фінансових рішень, неврахуванні потреб партнера» [9, с. 43], тобто у повному контролі одного із партнерів щодо використання економічних ресурсів іншим.

Якщо фізичне та сексуальне насильство, як правило, залишають «сліди» у вигляді фізичних ушкоджень та травм, розірваного одягу, то психологічне та економічне насильство – найбільш приховані форми домашньої тиранії та складні для ідентифікації і доказування. До прикладу, синці та побої можна відразу візуально розглядіти, травми внутрішніх органів – виявити при медогляді. А от виявити недоїдання особи внаслідок позбавлення її кривдником належного харчування (економічне насильство) чи психотравму (психологічне насильство), а також встановити причинно-наслідковий зв'язок з діями тирана важко, але можливо [10, с. 48].

Що стосується причин латентності у сфері домашнього насилля, то вони мають вікове історичне коріння, пов'язано з тим, що в радянські часи така злочинність по ідеологічними мотивам замовчувалася, крім того, ментальність значної частини українського суспільства, була такою, коли прояви домашньої злочинності не могли бути надбанням публічності.

В сучасному українському суспільстві латентність у сфері домашнього насилля зумовлена необізнаністю суспільства про дії, які можна кваліфікувати, як прояви домашньої злочинності; фінансова залежність одного з подружжя; відсутність власного житла; залякування або шантаж постраждалої особи; сором афішування знущання в сім'ї; незрозуміння того, як оминати агресії; невіра в те, що хтось може допомогти.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності. До об'єктивних належать середовище й обставини, в яких вчиняються кримінальні правопорушення, наприклад, віддаленість від великих міст або людних місць під час звалтування. До суб'єктивних належать: небезпечність особи, що скоїла кримінальне правопорушення; залежність від особи, яка скоїла кримінальне правопорушення; боязнь потерпілого повідомляти про кримінальне правопорушення [3, с. 45].

Ми вважаємо, що причини латентності у сфері домашнього насилля можна поділити на зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх причин можемо віднести ті, які залежать від супутніх явищ. Скажімо, поширення в суспільстві деструктивної поведінки (в т. ч. алкоголізму, наркоманії); стереотипи, які ще були поширені з давніх часів та міцно вкорінені в нашому суспільстві, наприклад «Б'є – значить, любить!»; переконання деяких релігійних напрямків, в тому числі сект, де прийнято вважати насильство буденним явищем. Крім того, це може бути навіть традиційне бачення сім'ї в якій підкреслюється, що чоловік наділений абсолютними правами та повноваженнями як глава сім'ї, які ніхто немає право порушити.

Що стосується внутрішніх причин – то вважаємо, що це причини, які залежать від конкретної особи, її життєвого і сімейного досвіду психічного здоров'я, рівня самосвідомості, освіти і культури, наявності шкідливих звичок і способу життя: То таких причин можна віднести: копіювання моделі взаємин батьків, побаченої в дитинстві, недолюбленість в дитинстві, генетично закладений тиранічний характер; вроджене прагнення до влади і контролю над близькими людьми або бажання невпевнених у собі людей виключити можливих суперників своєю тиранічною поведінкою; низький освітній та культурний рівень, незрозуміння потреб рідних в увазі, турботі, підтримці і взаєморозумінні; відхилення в психічному здоров'ї; алкоголізм або наркоманія; складне економічне становище, яке призводить до додаткового напруження в сім'ї, а також ускладнює процес відходу жертви від гвалтівника, якщо спільне проживання далі стає нестерпним.

Отже, можна зробити проміжний висновок, що головні причини домашнього насилля – це складність економічного стану родини, а також слабкість системи соціального контролю над сімейними відносинами в умовах прийнятих у суспільстві поглядів на це та стереотипів.

Особа, яка визнана судом винною у вчиненні забороненого кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, повинна нести відповідальність за це шляхом застосування до неї заходів морального, матеріального та фізичного характеру, для того, щоб була відновлена справедливість, у тому числі шляхом відшкодування в повному обсязі моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам діями або бездіяльністю, визнаними судом злочинними.

Санкцією ст.126¹ КК України чітко визначено

чотири альтернативних види покарання: громадські роботи, арешт, обмеження або позбавлення волі [6]. При цьому, не передбачено накладання штрафу. Цим самим наголошено на тому, що покарання не має майнового характеру, так як такий вид покарання може негативно позначитись на майнову становищі потерпілої особи, через вплив на сімейний дохід.

Таким чином, в національному законодавстві було враховано вимоги ч. 2 ст. 48 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами відповідно до якої сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб у разі винесення рішення про сплату штрафу належним чином ураховувалася здатність правопорушника виконати свої фінансові зобов'язання перед жертвою [1]. Латентний характер домашнього насильства, факт якого в більшості випадків приховується, не дає можливості до кінця розуміти реальний масштаб цього страшного явища.

В Україні фіксують збільшення випадків домашнього насильства. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, за 2021 рік до правоохоронних органів надійшло 326 тисяч заяв, в той час, як в 2020 – лише 209 тисяч. Тобто, у 2021 році до поліції надійшло на 56% більше звернень щодо домашнього насильства, ніж у 2020 році. Складено на 10% більше адміністративних протоколів, внесено на 19% більше термінових заборонних приписів щодо кривдників, на 11% кількість кривдників, які перебувають на обліку. За даними Мінсоцполітики, серед усіх звернень про домашнє насильство – найбільше від жінок: 86 відсотків, чоловіки – 12 відсотків і 2 відсотки – від дітей [11].

Як повідомила І. Жмака – регіональна представниця Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Чернігівській області: «Кількість повідомлень про вчинення домашнього насильства над дітьми зростає. У 2021 році в області зафіксовано більше 9 тисяч звернень до поліції, пов'язаних з проблемою домашнього насильства – це більше, ніж минулого року. Цікаво, що суттєвий приріст звернень спостерігається у Ніжинській, Варвинській та Корюківській громадах. Там коштом державної субвенції створюються спеціалізовані служби підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства. Загалом в області діє 27 служб підтримки постраждалих осіб: 21 мобільна бригада, один притулок та п'ять консультативних органів» [12].

Вважаємо, що збільшення кількості звернень пов'язане не стільки з погіршенням ситуації в області, скільки зі зміною ставлення до проблеми, більшим її розголосом та активнішими пошуками допомоги – чому сприяє робота відповідних служб.

Крім того, Уряд запустив сайт гарячої лінії для запобігання домашньому насильству за номером 1547. Сайт доступний за адресою: <https://1547.ukc.gov.ua>. Завдяки роботі сайту постраждалі від домашнього насильства зможуть в режимі онлайн подати анонімну скаргу про правопорушення, коротко сформулювати інформацію про правопорушення для правоохоронних органів, а також відстежити діючий статус і хід розгляду звернення за номером повідомлення в особистому кабінеті. Для подання звернення щодо домашнього насильства на сайті потрібно зареєструватися (потрібна електронна пошта і пароль). У разі анонімного звернення – вводити будь-які особисті дані не потрібно. Крім того, на сайті можна отримати ключову інформацію про домашнє насильство, зокрема щодо алгоритму протидії [13].

Варто зазначити, що кримінологи неодноразово наголошують про вагомий роль профілактики злочинності. Знаючи основні причини та умови вчинення домашнього насильства варто зосередити увагу на заходах його запобігання і, особливо, профілактики.

О.М. Гумін відстоює позицію, що для боротьби з латентною злочинністю потрібно здійснити нижчезазначені заходи: 1) виховання громадян в дусі високої правосвідомості і законотручності; 2) масове проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості та правової культури; 3) вдосконалення законодавства; 4) комп'ютеризація статистичного обліку; 5) забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих; 6) усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність; 7) підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази; 8) систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинця; 9) посилити контроль за діяльністю правоохоронних з боку громадськості; 10) забезпечення незалежності ЗМІ [14, с. 230].

Якщо говорити про перспективні напрями профілактики домашнього насильства, вважаємо, головну увагу варто приділяти наступним аспектам:

1) проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу, направлену на необхідність протидії такому насильству;

2) обов'язкове забезпечення безкоштовними послугами психолога осіб, які пережили насильство;

3) проводити заходи стосовно раннього виявлення жертв насильства, направляти їх в належні служби для надання необхідної підтримки;

4) поширювати комплексні програми сексуальної освіти для молодих людей починаючи зі школи;

5) встановити суворі санкції за вчинення домашнього насильства з обов'язковим матеріальним відшкодуванням шкоди;

6) розширити систему притулків, куди можуть звернутися постраждалі і створити всі необхідні умови проживання та отримання професії.

Висновки. Успішне теоретичне і практичне вирішення таких важливих кримінологічних

проблем, як виявлення причин і умов злочинності, а також ефективна протидія їй, можливо за наявності об'єктивного врахування всіх вчинених у суспільстві злочинів. Домашнє насильство визнається як одна з найбільш гострих соціальних проблем українського суспільства, а тому на сьогодні не втрачає своєї актуальності.

Латентна злочинність у сфері домашнього насилля являє собою сукупність злочинних дій, що мали місце в певній сім'ї, але не були зафіксовані правоохоронними органами та не знайшли своє відображення в офіційних статистичних даних. На сьогоднішній день збільшення кількості звернень про домашнє насильство є не погіршенням ситуації в області чи в Україні, а є перш за все зменшенням її латентності, через зміну ставлення людей до цієї проблеми та більшим її розголошенням.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Дата набрання чинності для України: 01.11.2022 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 23.02.2023).
2. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
3. Рень Ю. В. Особливості кримінологічної характеристики латентної (прихованої) злочинності. Південно-український правничий часопис. 2018. №3. С. 44–47.
4. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук, 2005. 128 с.
5. Курс кримінології. Особлива частина: підручник: у 2 кн. / за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.02.2023).
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 №2229-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 5. ст. 35.
8. Косенко С.С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2015. Вип. 28. С. 164–167.
9. Харитоновна О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Науково-практичний посібник. Харків: ТОВ Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
10. Бурштика Є.С. Психологічне та економічне насилля як види домашнього насильства та покарання за їх вчинення. Сучасні підходи боротьби зі злочинністю: погляди молодих вчених: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти, Кривий Ріг – 26 листопада 2021 р. / КННІ ДонДУВС. Кривий Ріг, 2022. 305 с.
11. Проблема домашнього насильства в Україні. Теорія та судова практика. Сайт Асоціації юридичних клінік України. URL: <https://legalclinics.in.ua/consult/consultation-18-02-2022-2/> (дата звернення: 25.01.2023).
12. На Чернігівщині стартувала акція «16 днів проти насильства». Чернігівська військова адміністрація. Офіційний сайт. URL: <https://cg.gov.ua/index.php?id=445405&tp=page> (дата звернення: 16.03.2023).
13. Повідомити про домашнє насильство тепер можна онлайн. Уряд представив сайт «гарячої лінії». Сайт Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/188173-povidomiti-pro-domasne-nasilstvo-teper-mozna-onlajn-urad-predstaviv-sajt-garacoj-linii/> (дата звернення: 21.03.2023).
14. Гумін О.М. Проблема латентності насильницької злочинності: шляхи вирішення. Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права. 2009. Вип. 2 (30). С. 226–231.